

30 sierpnia 2018 r.

Dr hab. Mariola Łaguna, prof. KUL
Instytut Psychologii
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Opinia o pracy doktorskiej mgr. Mateusza Hauka

„Czynniki warunkujące zadowolenie z pracy – Weryfikacja zmodyfikowanej koncepcji właściwości pracy Hackmana i Oldhama” napisanej pod kierunkiem dr. hab. Jana Chodkiewicza, prof. UŁ i dr Marty Znajmieckiej-Sikory w Instytucie Psychologii Wydziału Nauk o Wychowaniu Uniwersytetu Łódzkiego

W swojej rozprawie doktorskiej mgr Mateusz Hauk zmierzył się z wyzwaniem analizy zagadnienia funkcjonowania zawodowego pracowników, koncentrując się na wyjaśnieniu uwarunkowań ich zadowolenia z pracy. Starał się przy tym uwzględnić złożoność środowiska pracy, a także wieloaspektowość samego zadowolenia z pracy. W przeciwieństwie do podejść stawiających sobie za cel uproszczenie modeli teoretycznych, ograniczenie ich do kluczowych zmiennych i głównych relacji między nimi, Doktorant przyjął odmienną strategię. Za cel postawił sobie poszerzenie oraz modyfikację klasycznej koncepcji charakterystyk pracy zaproponowanej przez Hackmana i Oldhama. Takie podejście, w którym dążenie do rozbudowania modelu dominowało nad dążeniem do prostoty teorii, utrudniło zdecydowanie proces generowania hipotez oraz ich weryfikacji. Z drugiej jednak strony pozwoliło na uchwycenie wielu nieoczywistych zależności oraz wieloaspektowy opis zjawiska. Na obecnym etapie rozwoju psychologii pracy i organizacji, w którym jednym z wyzwań jest poszukiwanie dobrego opisu zróżnicowanych charakterystyk współczesnej pracy, można uznać takie podejście za krok w kierunku wskazania tych właściwości pracy, które mogą przyczyniać się do satysfakcji osób, które ją wykonują. Choć wyniki rozdrobnionych analiz nie są łatwo publikowalne, zwłaszcza w obiegu międzynarodowym, to mogą stanowić podstawę do budowania prostszego, bardziej oszczędnego i eleganckiego modelu zjawiska, wskazując na główne zmienne, które powinny być w nim ujęte.

Praca doktorska mgr. Mateusza Hauka ma strukturę raportu z pojedynczego badania empirycznego, składa się z siedmiu rozdziałów, bibliografii oraz aneksu. Od strony formalnej zabrakło w tej strukturze ogólnego wstępu, który wprowadzałby w istotę analizowanego

zagadnienia oraz cel badań. W części teoretycznej Autor omawia zmiany zachodzące na współczesnym rynku pracy, opisuje sposoby ujmowania zadowolenia z pracy, a następnie przechodzi do omówienia koncepcji Hackmana i Oldhama oraz propozycji jej poszerzenia. Model ten opracowany w latach 80-tych XX wieku faktycznie warto poddać rewizji wobec zmian środowiska i form pracy, Doktorant podjął się więc odważnego wyzwania teoretycznego. Zaproponował poszerzenie listy właściwości pracy ważnych ze względu na zadowolenie z jej wykonywania. Uwzględnił także wiele charakterystyk socjodemograficznych pracowników oraz charakterystyk ich sytuacji zawodowej, które w zaproponowanym modelu wskazane zostały jako moderatory analizowanych zależności. W konsekwencji uzyskał model moderowanej mediacji uwzględniający wiele zmiennych, zarówno po stronie zmiennych niezależnych (charakterystyk pracy), mediatorów (tzw. krytycznych stanów psychologicznych: poczucie sensowności pracy oraz poczucie odpowiedzialności i znajomość rezultatów), zmiennych zależnych (trzy wymiary zadowolenia z pracy) jak i moderatorów (liczna pula wskazanych powyżej zmiennych).

Kolejne rozdziały rozprawy doktorskiej prezentują koncepcję badań własnych, metodę ich realizacji, uzyskane wyniki oraz ich dyskusję. Zrealizowano badanie empiryczne o charakterze korelacyjnym na próbie 375 pracowników różnych branż, zatrudnionych w różnej formie w różnych organizacjach. W analizie wyników Doktorant skoncentrował się na testowaniu poszczególnych zależności, nie testował natomiast w całości zaproponowanego modelu. Uzyskane wyniki poddał dyskusji w świetle literatury, wskazując przy tym mocne strony i ograniczenia zrealizowanych badań oraz konsekwencje dla praktyki psychologii pracy i organizacji.

Omówię poniżej mocne strony zrealizowanego projektu doktorskiego, wskazując jednocześnie na jego ograniczenia i niedociągnięcia. Przede wszystkim Doktorant podjął analizę interesującego zagadnienia opisu właściwości pracy w kontekście zmieniających się współcześnie jej form. Potrafił podejść krytycznie do uznawanego za klasyczny modelu Hackmana i Oldhama wskazując na potrzebę jego aktualizacji. Wykazał przy tym dobrą znajomość aktualnej literatury, zarówno światowej, jak i Polskiej. Wysoko oceniam podjęcie się tego zadania, nawet jeśli zgłaszam uwagi co do niektórych aspektów sposobu jego realizacji.

Wartość podjętego projektu badawczego stanowi także wieloaspektowe ujęcie zadowolenia z pracy, biorąc pod uwagę aspekt poznawczy oraz dwa wymiary oceny emocjonalnej (energię i napięcie). Zwykle analizy koncentrują się jedynie na jednym z nich, historycznie częściej na aspekcie poznawczym, choć w ostatnich latach coraz częściej uwagę

badaczy przyciągają emocje doświadczane w związku z pracą. Doktorant wykazał się także znajomością obecnego rynku pracy oraz dużą świadomością zróżnicowania współczesnych form pracy i zatrudnienia. Zarówno analizy teoretyczne, jak i próby ujęcia empirycznego tej różnorodności zasługują na uznanie.

Rozprawa doktorska prezentuje pojedyncze badanie empiryczne, które służy weryfikacji rozbudowanego modelu. Nie jest to błędem, zachęcam jednak do myślenia raczej w kategoriach serii badań, budowanych w oparciu o strategię systematycznie modyfikowanych autoreplikacji, testując raczej serię kolejnych prostszych modeli, np. uwzględniając w nich różne moderatory (opis takiego podejścia do projektowania badań np. Wojciszke, 2004). Badanie to ma charakter korelacyjny, z jednokrotnym pomiarem, pochodzącym z jednego źródła informacji. Obciążone jest więc szeregiem ograniczeń typowych dla tego typu badań kwestionariuszowych, jak np. brak możliwości wyciągania wniosków przyczynowo skutkowych, a także pełnej weryfikacji modelu zależności mediacyjnych, która wymagałaby co najmniej dwóch, a najlepiej trzech kolejnych pomiarów. Pojedynczy pomiar nie pozwala bowiem wykluczyć, że pracownicy w różnym stopniu zadowoleni z pracy oceniają inaczej warunki swojej pracy, zależność ta może być więc odwrotna od postulowanej w modelu.

Jak wskazałam na wstępie, wielość zmiennych ujętych w badaniu nastęrcza trudności na etapie formułowania hipotez, a także ich weryfikacji. Niektóre hipotezy i pytania badawcze zostały nieprecyzyjnie sformułowane. Część hipotez nie jest weryfikowalna, ponieważ obejmują zbyt wiele zmiennych (np. hipoteza H5), w konsekwencji Doktorant pisze dalej, że hipoteza „częściowo potwierdziła się”. Niektóre hipotezy są sformułowane w sposób bardzo niejasny, np. wskazują na oczekiwany dodatni związek zmiennych socjodemograficznych z jakąś zmienną (np. H5.1, H5.2). Pomijając wspomniany już fakt, że zmiennych socjodemograficznych jest kilka, powstaje wątpliwość co miałyby oznaczać dodatni związek np. w odniesieniu do płci. Niektóre pytania badawcze wymagałyby innego zaprojektowania badań, aby móc orzekać o zależnościach przyczynowo skutkowych (np. pytanie 7), bądź zastosowania innych metod analizy danych, by móc rozstrzygać czy wartości kilku współczynników regresji różnią się istotnie statystycznie od siebie (np. H13).

Weryfikacja modelu moderowanej mediacji została przeprowadzona z wykorzystaniem analizy korelacji oraz analiz regresji. Doktorant wykazał się kompetencją w zakresie stosowania analizy regresji, precyzyjnie i z dużą wnikliwością opisał wyniki uzyskane w jej efekcie. Zilustrował je także licznymi wykresami, wykazując odmiennosc bądź podobienstwo analizowanych zależności w różnych podgrupach, wyodrębnionych np. w oparciu o poziom wykształcenia. Zabrakło jednak całościowej analizy postulowanych w

modelu teoretycznym zależności, np. z wykorzystaniem odpowiedniego macra PROCESS lub modelowania równań strukturalnych. Przeprowadzone cząstkowe analizy są zasadniczo poprawne, nie dają jednak całościowego obrazu zależności. Wydaje się, że takie podejście spowodowane było wielością ujmowanych zmiennych, które trudno było umieścić w jednym równaniu i jednocześnie testować. Można oczekiwać, że przeprowadzone analizy staną się podstawą dla wyboru kluczowych zmiennych i zbudowania prostszego modelu, który byłby możliwy do całościowej weryfikacji. Aktualnie wykorzystane podejście do analizy moderatorów, czyli analiza zależności w wyodrębnionych podgrupach, nie jest błędne, ale nie upoważnia do jednoznacznego stwierdzenia efektu moderowania zweryfikowanego testem statystycznym. Podobnie brak jednoznacznej weryfikacji efektu mediowania. Warto zapoznać się z klasycznym artykułem na temat testowania efektów mediacji i moderacji (Baron i Kenny, 1986), a także z aktualnymi rekomendacjami w tym zakresie (Hayes, 2013) i wykorzystywać je w przyszłych analizach.

Choć zasadniczo analizy regresji przeprowadzone są poprawnie, zabrakło kilku informacji odnośnie tego, dlaczego tylko wybrane zmienne zostały uwzględnione w kolejnych modelach, co było podstawą ich wyboru (np. wybrane charakterystyki pracy). Brak także informacji co było podstawą decyzji o dołączeniu w kolejnych modelach wybranych zmiennych socjodemograficznych (np. analizy na s. 106 i kolejnych, s. 145-146). Prawdopodobnie Autor kierował się wynikami analizy korelacji parami, zabrakło jednak tej informacji w pracy. Nie wskazano także, w jaki sposób wyodrębnione zostały podgrupy, w których analizowano potencjalne efekty moderowania, jaka była liczebność każdej z nich. Tak np., choć w opisie próby mowa jest o siedmiu kategoriach wykształcenia, w dalszych analizach uwzględniono tylko trzy. Podobnie nie wiadomo, w jaki sposób zostały wyodrębnione trzy podgrupy różniące się poziomem potrzeby rozwoju. Dodatkowo fakt, że modele regresji testowane w różnych podgrupach zawierają różne zestawy predyktorów (np. s. 108), czyni wyniki tych analiz nieporównywalnymi – zarówno współczynniki regresji, jak i procent wyjaśnianej wariancji w każdej z podgrup są przez to nieporównywalne. Niektóre szczegółowe wnioski dotyczące efektów tych porównań zawarte w pracy nie są więc poprawne, choć generalne konkluzje wydają się prawidłowe. Jednocześnie warto zauważyć, że Doktorant wykazał się dużą wrażliwością na sens psychologiczny analizowanych wskaźników, np. przy nadawaniu nazw podgrup użył określenia „poziom przeciętny” potrzeby rozwoju, zamiast „niski”, kierując się ogólnym zakresem wyników w tej zmiennej.

Kolejna uwaga dotyczy narzędzi pomiarowych. Na użytek prowadzonych badań Doktorant stworzył metodę do pomiaru tzw. krytycznych stanów psychologicznych. Może

ona stanowi istotny wkład do psychologii, będąc użyteczną także dla innych badań, pod warunkiem pełnej weryfikacji jej właściwości psychometrycznych. W pracy zabrakło jednak pełnego opisu procesu jej tworzenia, wyników analiz, które doprowadziły do utworzenia dwóch skal, weryfikacji trafności metody. Jest to istotne zwłaszcza, że jedna ze skal stanowi połączenie dwóch odrębnych wymiarów postulowanych w modelu Hackmana i Oldhama, ważne więc byłoby wskazanie powodów dokonania tego zabiegu. Doktorant zweryfikował jednak rzetelność zarówno skal tej metody, jak i wszystkich narzędzi pomiarowych zastosowanych w badaniu. W dyskusji wyników potrafił także wskazać ograniczenia użytych narzędzi pomiarowych.

Uwzględnienie w badaniu wielu zmiennych skomplikowało analizę jego wyników, przyniosło jednak cenne obserwacje. Co ważne, Doktorant potrafił podsumować syntetycznie wielość szczegółowych analiz oraz wyciągnąć z nich wnioski odnośnie wyjściowego modelu teoretycznego. Wykazał przy tym umiejętność krytycznej analizy uzyskanych wyników, dostrzegając zarówno mocne, jak i słabe strony badań własnych, oraz wskazując ich novum na tle dotychczasowej literatury przedmiotu. Na szczególną uwagę zasługuje Jego umiejętność wyciągania wniosków dla praktyki – potrafił dobrze wykorzystać wyniki szczegółowych analiz prowadzonych w różnych podgrupach (np. osób samozatrudnionych) dążąc do tego, aby wskazania aplikacyjne były precyzyjnie adresowane do konkretnych odbiorców i unikając rekomendacji bardzo ogólnych, odnoszących się do wszystkich. Jest to niewątpliwie zaleta pracy, jednocześnie rzadko spotykana. Wskazuje na umiejętność łączenia kompetencji badacza i psychologa praktyka.

Oprócz uwag merytorycznych, formułuję także kilka uwag redakcyjnych, które mogą być przydatne w dalszej pracy naukowej Doktoranta.

- W opisie wyników badań bez potrzeby powtórzono dosłownie treść hipotez. Zamiast tego wskazane byłoby krótkie wprowadzenie do każdej z kolejnych analiz.
- Warto wyraźnie odróżnić hipotezy od założeń przyjmowanych w projekcie badawczym, te pierwsze są, podczas, gdy te drugie nie są weryfikowalne w badaniu. Dlatego sformułowania „założenia postawione w hipotezach” (np. s. 111) nie są poprawne.
- Wykresy rozkładu zmiennych mierzonych na skalach o różnym zakresie wyników (Wykresy 3-5) są zbędne. Mogą wprowadzać czytelnika w błąd sugerując możliwość porównywania tych wyników.

- W niektórych tabelach korelacji (np. Tab. 5) nie zamieszczono wartości współczynników korelacji, podając jedynie poziom ich istotności statystycznej. Pozbawia to czytelnika ważnych informacji o sile związku. W dodatku stosowane w pracy oznaczenia poziomu istotności nie są konsekwentne, w niektórych tabelach odbiegają od przyjmowanych powszechnie w psychologii (np. Autor używa czasem oznaczeń * $p < 0,10$, ** $p < 0,05$).
- Jeśli w tabeli podawany jest dokładny poziom istotności statystycznej (p), nie ma potrzeby oznaczać go dodatkowo gwiazdkami.
- Brak odsyłaczy w tekście pracy do niektórych tabel zamieszczonych w aneksie utrudnia korzystanie z zawartych w nich informacji w trakcie lektury.
- Nie wszystkie pozycje w spisie literatury cytowanej są zapisane zgodnie ze Standardami APA.

Podsumowując, pomimo uwag krytycznych, oceniam pozytywnie opiniowaną rozprawę doktorską, zwłaszcza pomysł teoretyczny. Dowodzi ona kompetencji naukowych Doktoranta, wskazuje na dobrą znajomość dotychczasowych badań i teorii powstałych w interesującym Go obszarze, odwagę krytycznej analizy uznanych modeli teoretycznych, umiejętność wyciągania wniosków z przeprowadzonych badań, zwłaszcza wniosków dla praktyki. Przy tym praca napisana jest ładnym i klarownym językiem. Stwierdzając, że **opiniowana praca, pomimo wskazanych niedociągnięć, zasługuje na pozytywną ocenę**, wnioskuję o dopuszczenie mgr. Mateusza Hauka do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

/Mariola Łaguna/

Literatura cytowana

Baron, R. M., i Kenny, D. A. (1986). The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.

Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis*. New York, NY: The Guilford Press.

Wojciszke, B. (2004). Systematyczne Modyfikowane Autoreplikacje: logika programu badań empirycznych w psychologii. W: J. Brzeziński (red.), *Metodologia badań psychologicznych: Wybór tekstów* (s. 44-68). Warszawa: PWN.